VIRT LÁSZLÓ

MÁRTON ÁRON A LELKIISMERET APOSTOLI ÉBRESZTŐJE

RÓMA 1986

VIRT LÁSZLÓ

MÁRTON ÁRON A LELKIISMERET APOSTOLI ÉBRESZTŐJE

RÓMA 1986

VIRT LÁSZLÓ

MÁRTON ÁRON A LELKIISMERET APOSTOLI ÉBRESZTŐJE

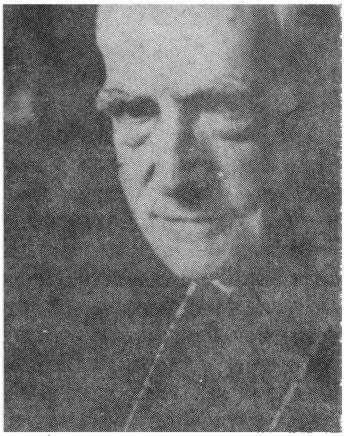

« Senki sem vállalhatja a tisztséget, csak az akit Isten meghív, mint Áront ».

(Zsidókhoz írt levél 5,4)

Öt évvel ezelőtt, 85 éves korában, püspökségének 42. esztendejében halt meg Márton Áron, az áldott emlékű erdélyi püspök. Ezt a részletes tanulmányt azzal a szándékkal közöljük, hogy a püspök apostoli egyénisége, keresztény és magyar munkájának ökumenikus szelleme, s nem utolsó sorban a Krisztushoz szenvedésében is hűséges tanúságának példája továbbra is éljen a lelkekben és hasson magyarokra és szomszédaikra egyaránt.

Az indíttatás

Ha egy népcsoport kiszakad a természetes közösségéből, akkor olyan új feladatokkal kell szembenéznie, melyek erősen próbára teszik életképességét és megújulási készségét. Fokozottan így van ez, ha ugyanakkor elveszti gondolkodó főinek javát, ahogy az első világháború után Erdélyben történt. Az ott élő magyar népességet ugyanis, a kisebbségi sorsba jutás idején értelmiségének jelentős része elhagyta, amikor az új országhatárt követve tömegével vonult nyugatabbra. A szülőföldjén maradt és vérveszteséget szenvedett szellemi vezető réteg megkísérelte ugyan a tömegek életét helyes kerékvágásba terelni, de az első években még nem ismerte fel ennek a helyes módját. A számtalan itt működő magyar közművelődési intézmény a magyar államiság idején még maradéktalanul betöltötte szerepét, de az új helyzetben már egységes irányítás híján, egymástól elszigetelt és perifériku s nemzetiségi szervezetekké váltak. Az erdélyi magyar értelmiség kezdetben nem ismerte fel, hogy a teljes, akkor kisebbségivé lett társadalmat kell átfogni és annak feladatot adni, mert csak így válhat az elbizonytalanodott és

önmaga helyét nem lelő tömegből saját sorsát kézbe venni tudó közösség. Kós Károly kiáltó szavára még nem érkezett válasz, néhány író kezdeményezése pedig alig párszáz lélekhez jutott el, így hát nem is lelte meg helyét a szerepéből kiesett magyar társadalom. Ilyen válságból, amikor egy egész nemzetrész veszíti el továbblépési készségét, csak olyan küldetéstudattal megáldott apostol tud kivezetni, aki egyaránt ismeri az őt küldő magasabb szempontokat és a közeget is, ahová a küldetése szól. Ilyen apostol jelentkezett Márton Áron fiatal székely katolikus pap személyében a harmincas évek elején, Erdélyben.

Életművének jelentőségét növeli, hogy kisebbségi társadalomban és egyúttal Európa szegélyén élve sem veszett bele a helyi gondokba, nem vált provinciális népvezérré, hanem a rábízott közösséget egyetemes mértékkel mérte és onnan a perifériáról is bárhol megszívlelhető tanítást tudott adni. Lépéseket tett a többszázados egyházi intézmények és hagyományok megújítására, hogy a hívek és papjaik ne érezzék azokat bilincsnek, hogy tudjanak az új helyzethez alkalmazkodni. Ez a megújító törekvés szoros összefüggésben állt azzal az ökumenikus szemlélettel, mely nem a védekezést és ellentámadást, hanem az egymásratalálást helyezte előtérbe. És szoros összefüggésben állt azzal a szociális felfogással is, mely az intézményt rendeli az ember számára és nem fordítva. Azt tudatosította, hogy a hivő ember nem lehet a lelkipásztorkodás személytelen tárgya, mert minden kereszténynek apostoli küldetése van. Ahhoz, hogy életet vigyünk az egyházba, munkát, feladatot, életteret és lehetőségeket kell az embereknek adni, ami a személyiség fejlődésével és fejlesztésével párosul. Ez a kereszténységhez való ésszerű és szabad ragaszkodás feltétele, enélkül csak egyoldalú és személytelen alkalmazkodásról lehet szó, ami egy felfordult világban a hit elhagyásához vezet.

Márton Áron működési területe Erdély, Európa egyik szép és ugyanakkor nehéz sorsú darabja. Már a magyar államiság első századaiban szervesen hozzátartozik az európai, nyugati kultúrkörhöz, jellemző, hogy itt találhatók a gótika legkeletibb emlékei. Az Árpád-kori szép fekvésű és építésű székelyföldi falusi templomok közül is kiemelkedik a Kárpátok belső oldalán Csíkkarcfalva, Csíkrákos és Gelence, a nagy katedrális méretű templomok közül pedig a még Szent István által alapított gyulafehérvári román stílusú székesegyház, a XIV. századi szép gótikát képviselő kolozsvári Szent Mihály templom és a brassói szászok Fekete temploma. Az európai szellemi áramlatok itteni megjelenése az egyetemes stílusok magyar formanyelven való kifejeződése volt.

Így jellemezte saját székesegyházát is Márton Áron, amikor 1956 szeptemberében magyar, román és bulgár akadémiai küldöttséget fogadott Gyulafehérváron: « A székesegyház, amelybe belépni készülnek, a keresztény építőművészet egyetemes formanyelvén, de magyar dialektusban a keresztény eszmék egyik tiszteletreméltó kifejezése és az eltűnő századok változatosságába állítva, mint kőbe faragott robusztus hitvallás hirdeti a maga változatlan igazát. »

A töröktől és a némettől egyformán megtépázott, Magyarországról leszakadt és önálló fejedelemségként tovább élő Erdély nem vérzett el sem kulturálisan, sem politikailag. Innen emelkedett az európai nagyságok közé Báthori István, Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Apáczai Csere János és Tótfalusi Kis Miklós. A felföldi születésű és nyugateurópai fejedelmi udvarokat is megjárt Szenczi Molnár Albert idejött életművét beteljesíteni. Magyarország három részre szakadása után nagyrészt Erdély jelentette a magyar kultúra továbbélését. A fejlődést a Habsburg hatalomátvétel akasztotta meg, mivel a török kiűzése után nem engedte vissza Erdélyt Magyarországhoz, hanem Bécsből kormányzott provinciává fokozta le. A természetes hovatartozásától és önkormányzatától egyaránt megfosztott országnyi országrész vidékiessé vált, de régi városaiban, nagy múltú iskoláiban és kiművelt emberfőinek méltóságában tovább élt az egyetemes kultúrkörhöz tartozás igénye. Diákjai nagy számban járták Európa legjobb egyetemeit és rendre visszatértek. Mecénás lelkű főpapjai és arisztokratái olyan európai hírű könyvtárakat alapítottak, mint a gyulafehérvári Batthyáneum és a marosvásárhelyi Teleki Téka. Egy Kőrösi Csoma Sándor hazája hűségében megmaradva innen indult el a világot meghódítani, és a Bolyaiak innen veszik birtokukba a matematika egész birodalmát. A szellemi élet ősi iskolákba és vidéki udvarházakba húzódott vissza, de képes maradt a csúcsok döntögetésére is. Erdély tehát passzivitásba szorítva is a magyar kultúra olyan erőssége maradt, mely továbbra is egyetemes mértékkel mérhette magát. A kiegyezést követő fél évszázadban ismét Magyarországhoz került ez a terület, ki is épült a kulturális és társadalmi szerkezet, de a nemzetiségi összetétel megváltozása miatt gyökeresen más lett a helyzet, mint akár Mohács előtt, akár a fejedelemség idején, vagy akár a Habsburg uralom első századában.

Márton Áron 1896 augusztus 28-án született a régi Magyarország legkatolikusabb és legkeletibb vidékén, a « Szentföldnek » is nevezett Csík megyében, Csíkszentdomonkoson. Ennek a falunak a lakossága ölte meg 1599-ben a Mihály vajdától vereséget szenvedett és a Székelyföldön át mene-

külő erdélyi fejedelmet, Báthori András bíborost, a lengyelországi Warmia püspökét. A pápa által száznapi böjttel sújtott bűnbánó csíkszentdomonkosiak 1816-ban kereszttel jelölték meg a gyilkosság színhelyét, a Pásztorbükk nevű havast, mely ettől kezdve a székelyek számára zarándokhellyé vált. Ebben a faluban nevelkedett és élte egyszerű életét a gyermek Márton Áron.

« Itt hallottam először — mondta a püspökké szentelésekor a szülőfalujából érkezett szegény székelyeknek —, hogy vannak emberek, akiknek fáj az élet. De azt is, hogy az emberek felett van az Isten, aki részükre törvényt szabott és ezeknek a törvényeknek az útján kell járni. »

Középiskoláit a XV. században alapított csíksomlyói katolikus gimnáziumban, a csíkszeredai egyházmegyei főgimnáziumban, hetedik osztálytól pedig a gyulafehérvári kisszemináriumban végezte. Érettségi után egyenesen a világháború frontjára került, ahol katonái rajongásig szerették a közülük való, megpróbáltatásokat keményen viselő és önfeláldozó « kicsi hadnagyot ». Az olasz frontról három sebbel hazatérve 1919-ben jelentkezett a gyulafehérvári teológiára, melynek elvégzése után Mailáth Gusztáv Károly püspök, a magyar nyelvű liturgia korai apostola, 1924-ben pappá szentelte. A nagy püspök-elől annyira megszerette már a kispap Márton Áront, hogy szülőfalujában tartott primiciáján is megtisztelte. Néhány évi ditrói és gyergyószentmiklósi káplánkodás után a marosvásárhelyi katolikus gimnáziumba került hittanárnak és az 1928-ban itt szervezett önképzőkör már sejtteti az évekkel későbbi népművelői rendszert. Adyt, mint a korszerű magyar radikalizmus megalapozóját népszerűsíti, ő maga többek között Paul Valéryt és Claudelt olvas, irodalmi esteket szervez és beoltja tanítványaiba a már Széchenyi által követelt önvizsgálatot és önművelést, mely nélkül nincs lehetőségeit tisztán látó és saját jövőjét befolyásolni tudó közösség. Eredményes pedagógiai működése Erdély-szerte közismert lett, így rövid vöröstoronyi plébánosság és ezzel együtt végzett nagyszebeni árvaházi lelkészség, majd püspöki levéltárosság mellett végzett püspöki titkárkodás után — e minőségben Rómába is elkísérte Mailáth püspököt — 1932 végén a kolozsvári egyetem katolikus lelkésze lett. Amikor püspöke bemutatta XI. Pius pápának az ifjúsági lelkipásztori ambíciókat hordozó fiatal székely papot, akkor a Szentatya külön áldását adta rá: « Szereted-e az ifjúságot? Mert annak szeretete és nevelése korunk legfőbb feladata. Erre a munkára adom különös áldásomat. » Ezzel a pápai indíttatással kezdte meg Kolozsváron egyetemi lelkészi működését.

Kolozsvári évek

Az Erdély fővárosába érkezett nevelő apostol hozzákezdhetett a lelkek egy irányba tereléséhez. Ehhez jó alapot nyújtott az, hogy Kolozsváron volt a központja a legtöbb magyar közművelődési és tudományos intézménynek, az egyetem pedig, melynek lelkésze lett, a magyar értelmiség egyetlen utánpótlási lehetősége volt. E városban megvoltak egy olyan folyóirat kiadásának a feltételei, mely a legkisebb falu papjához, tanítójához és kántorához is eljutva, egy mederbe, a népművelés medrébe terelhette az apái örökségét vesztett új nemzedék megmentésének sokféle próbálkozását. György Lajos nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és az Erdélyi Muzeum Egyesület főtitkára személyében olyan munkatársra, társszerkesztőre lelt Márton Áron, aki az induló folyóirat, az Erdélyi Iskola népművelői célkitűzését összhangba hozta a tudományos felépítésű Erdélyi Muzeum Egyesület céljaival. Ez a munkatárs-választás biztosította a szűkkörű tudományos élet és az egy kézbe fogott, egész Erdélyre kiterjedő népművelő tevékenység együttdolgozását. De a szerkesztők mellett az Erdélyi Iskola — mely 1937/38-ban Iskola címmel jelent meg — teljes munkatársi gárdája is megfelelt a mindent átfogó követelményeknek. Pedagógusok, papok és a világ sorsára ügyelő tudósok is helyet kaptak itt. A zenei rovatot a zenetörténész, folklórista és legeredményesebb kórusszervező pedagógus Domokos Pál Péter vezette, szociológiai szakírójuk pedig a Hitelnél is kitűnő Venczel József volt. A harmincas-negyvenes években mindketten Márton Áron legközelebbi világi munkatársai voltak. Domokos a csíkszeredai gimnáziumban 1929-ig tanára, Márton Áron pedig 1932-től a kolozsvári egyetemen lelkivezetője volt a szociológiát hallgató Venczel Józsefnek. Munkatársa volt a folyóiratnak a történetíró és erdélyi piarista tartományfőnök Bíró Vencel, aki 1945 és 1948 között a kolozsvári Bolyai Egyetem bölcsészkarának a dékánja volt, de dolgozott a lapban Cselényi Béla, a református teológus-történész is. Szerepelt ott a kutató matematikusnak, statisztikusnak és pedagógusnak is kiváló Cseke Vilmos és a nyelvész, történész, irodalomtörténész, nemzetiségpolitikus Bitay Árpád, akit a magyar-román kultúrközelítés eszázadi egyik legnagyobbjaként tarthatunk számon. Helyet kapott az Erdélyi Iskola lapjain a pedagógus, szociálpolitikus és közigazgatási szakember Puskás Lajos, a katolikus teológus Veress Ernő és a kritikus Paál Árpád is. E néhány kiragadott név is bizonyítja, hogy milyen széles területet ölelt fel a két világháború közötti időszak Erdélyének egyetlen magyar nyelvű pedagógiai és népművelő folyóirata.

Márton Áron azért indította útjára az Erdélyi Iskolát, hogy üres szavak és az ernyedtséget, fásultságot, elesettséget nem szüntető sirámok helyett *valóságos* célokat lássanak és követhető útmutatást kapjanak az Erdélyben sokfelé dolgozó, de egymásról mit sem tudó népművelők, tanítók, papok, értelmiségiek. Jól tudta, hogy amint a tanuláshoz joga van minden népnek, úgy a tanítás is elvitathatlan kötelessége mindenkinek, aki Krisztus szellemében él. Az volt a célja, hogy a vezetésre és tanításra hivatottak ráébredjenek erre a kötelességükre és hogy megismerjék egymást. Számtalanszor figyelmeztetett, hogy az erdélyi magyarság ravatalra kerül, ha a népi élet mélyéből a megújító források fel nem fakadnak. Márton Áron, aki az egyetemi lelkészség mellett az Erdélyi Római Katholikus Népszövetség vezető tisztségviselője, 1934 februárjától 1936 júliusáig pedig igazgatója is volt, összhangba hozta az általa vezetett katolikus intézmények működését, de úgy, hogy az Erdélyi Iskola ökumenikus céloknak is megfeleljen. A Rómához mindig feltétlenül hű pap Erdély szülötte volt, azé a földé, ahol három nagyszámú nemzet is él, és azé a földé, ahol a világon elsőként mondták ki a vallásszabadságot. Ezt a szellemet őrizve vallotta Márton Áron, hogy az erdélyi embernek ismerni kell mindhárom erdélyi nyelvet és magyar anyanyelve mellett Nagyszebenben megtanulta a németet, egy kis olténiai faluba leutazva pedig a románt is. És ezt az erdélyi szellemet őrizve dolgozta ki a népművelői rendszerét úgy, hogy bármely felekezet egységes modellként használhassa a kisebbségi helyzetben és így egymással együttműködhessenek.

Márton Áron, aki az Erdélyi Iskola egyik legszorgalmasabb tanulmányírójának bizonyult, folyóirata legelső számának programadó vezércikkében (1) fektette le népművelő rendszerének alapjait. Az iskolán kívüli népművelés problémáját korábban is érintették Erdélyben, de gyökerében 1933-ig nem fogták meg. Venczel József egy 1942-ben írt tanulmányában (2) úgy emlékezik vissza az 1933-34-es évekre, mint a kisebbségi « belpolitika » megerősödésének idejére, amikor már nemcsak védekeztek a nemzetiségi elnyomás ellen; de ekkor világossá vált az is, hogy nem a magyarság számaránya, hanem a belső ereje és minősége az előrehaladás feltétele. Venczel József emlékeztetett arra is, hogy ezt azokban az években elsősorban Márton Áron tudatosította és ő figyelmeztetett arra is, hogy ezt a minőséget csak neveléssel lehet elérni.

---

(1) « A kiszélesített iskola. » *Erdélyi Iskola*, I. évf. 1-2. sz.

(2) Venczel József: « Az Erdélyi Iskola újraindulására. » *Erd. Isk.* 1942. 2.

A Márton Áron példaképétől, Széchenyitől is követelt közműveltség elterjesztését az indokolta elsősorban, hogy a harmincas évekre felnőtt nemzedék még a háborús iskolába járt a megbomlott erkölcsök idején, így a háború végére a vallásos és közösségi talajból kiszakadva és az apák örökségétől eltávolodva élt. Márton Áron abból indult ki, hogy ezt az új, a kisebbségi helyzetben magára nem találó nemzedéket úgy lehet öntudatos közösséggé formálni, ha a népművelést az alapvetéssel kezdik. Mint írta, erre azért is szükség van, mert a magyar nép körében az Árpádok óta nem végeztek az egész társadalmat átfogó népművelést és így több évszázados tartozást kell törleszteni. Ha a nyelvtudat felélesztésével az egyén megérzi a parasztnál és az értelmiségnél, vagy akár az akkor szerveződő városi munkásoknál egyaránt meglévő érintkezési pontokat, akkor ennek tudata közösséget formáló és összetartó erő lehet. A közös kulturális élmények társadalmat alkothatnak, kifejleszthetik egyes rétegek között a kölcsönös megbecsülés készségét. Márton Áront mindig aggasztotta az a szakadék, mely az úr, a paraszt és a munkás között sok helyen tátongott. A nyelvtudatnak fontos szerepe van a családi érzés kialakításában is, hogy a családot szorosan a társadalomhoz kösse. A krisztusi szellem pedig biztosítja, hogy a nemzetiségi helyzet által indokolt nyelvtudat ne elzárkózást és provincializmust, hanem mások számára is értékes kultúrát alapozzon meg. A végső cél a jellem nevelése, hogy a felserdült ifjú tudjon magának másokért is felelős és örök eszményeket kitűzni, és azokért egy életen át dolgozni. Erre ott, abban a helyzetben azért is szükség volt, mert a háborús neveltetésű nemzedék összefogása nélkül éppen történelmi megrázkódtatás idején szakad meg a folytonosság a régi és a jövendő nemzedék között. Márton Áron fellépésének korában ez a népművelő munka különös felelősséggel járt, s ezt ő is látta. Így fogalmazta meg a korkívánatot: « földet rengető megrázkódtatások korában élünk. Az egész világ nyugtalan és lázasan keres. A néphez való közeledés tehát őszinteséget, becsületes szándékot kíván. »

Jól tudta Márton Áron, hogy a felelős keresztény társadalom magvetését az ifjúságnál kell elvégezni. Ezért fordult már papi hivatása elején a felnőtté váló fiatalsághoz. Ezt ma is észre kell vennie minden társadalomformáló tényezőnek! A lelkipásztori feladatok nem érnek véget az elsőáldozásra való felkészítéssel, és nem elégedhetünk meg az idős emberekkel teli templomok láttán. A lelkipásztorkodás feladata az üdvösség szolgálata, ehhez pedig a teljes embert, tehát minden korosztályt evangelizálni kell. Márton Áron akkori meglátása ma is időszerű!

Kisebbségi viszonyok között, ahol a közösség *önmagára* van utalva, csak a saját lehetőségeket lehet megragadni. És e lehetőségeket egymáshoz is közelíteni kell a közös cél érdekében. Márton Áron kimutatja, hogy a harmincas évek erdélyi magyar társadalmában alig vannak gazdasági külön-

bözőségek, ez a közös szegénység pedig az egységes gondolkodást és az egymásért végzett munkát parancsolja.

E népművelő munkára a lehetőségek legteljesebb kihasználásával három tényezőt fog össze, az Egyházat, a tanügyet és az értelmiséget. A népművelés természetes hivatása az Egyháznak, mert általános küldetése van a tanításra. Ugyanakkor a népművelést rá kell építeni az iskolákra, mint természetes alapra. E két tényező már megadja a népművelés intézményes keretét, de csak akkor, ha a falaik közül kilépnek a nép közé és közös munkával végzik feladatukat. « Vallom, hogy sem a templom, sem az iskola önmagában nem elég. Sem pap, sem tanító nem tette meg a kötelességét, ha a templom, illetve az iskola falai között marad » — olvashatjuk a vallomást, mellyel eggyé teszi a két intézményes tényező feladatát (3). A harmadik tényező a népművelésben az értelmiségi réteg, melynek minden tagja valamilyen tudás birtokosa, melyet kötelessége a népe érdekében önzetlenül értékesíteni, kötelessége — úgy mint bármely iskola tantestületének is — a környék népművelésének irányítójává válni.

Az itt vázlatosan ismertetett népművelő rendszer nem korlátozódik a katolikus egyházra, így alkalmas arra, hogy az erdélyi magyar kisebbség bármely felekezetét és minden elérhető eszközét átfogja és a cél felé fordítsa. Ezzel pedig olyan távlatokat nyit, hogy azok, akik addig egymástól elszigetelve éltek, egy népközösségbe fonódhatnak össze. Ha a pap és az értelmiségi nem maradnak meg saját körülhatárolt, szűk hivatalukban és hivatásuk nem silányodik hivatalnoksággá, hanem nyitott lélekkel és küldetéstudattal a népük közé mennek és azzal sorsközösséget vállalva kovászként végzik feladatukat, akkor a népben is feléled az önmagáért és másokért érzett felelősségtudat, ami feltétele annak, hogy a határolt erkölcsű tömegember közösségi emberré váljék. Egy ilyen, célját és szerepét világosan látó és egységes közösség belső erejénél fogva képes lesz arra is, hogy önmagát okosítsa és nevelje, de arra is, hogy mások felé, más felekezetűek, más nyelvűek, más helyzetűek felé meginduljon. Csak kellő önismerettel és belső szabadsággal lehet valódi szolidaritásra lépni másokkal, különben önmagunkat erőltetjük.

Azt ismerte fel Márton Áron a saját helyzetében, amit nagy példaképe Széchenyi a Hitelben írt: « minden emberben van valami jó... minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz a szívében — ha bár sejtetlen is — magán, felebarátin s mindenen ami őt környezi, szüntelen javítni ».

Amikor Márton Áron 1933-ban a Katholikus Népszövetségen keresztül és az Erdélyi Iskola életre hívásával, a « ki-

(3) « A kiszélesített iskola », *uo.*

szélesített iskola » meghirdetésével az élet minőségének emelésére szólított fel, valami hasonlóra gondolt: az erdélyi magyar tömegekben felébreszteni a vágyat a jobbá levésre, a nihilből való fölemelkedésre, nemzeti-és társadalmi bezárkózás feloldására, az önvizsgálatra, önismeretre, a « magán, felebarátin s mindenen » való javításra, tehát a saját sorsának felelős intézésére alkalmas életre. A háború utáni általános erkölcsi és szellemi talajvesztésben ezért szorgalmazta az emberformálás felelőseinek megújítását és összefonódását. A papnak ezért kell evangelizációs küldetéssel megindulni, hogy az új nemzedéket is kereszténnyé tegye és Istenhez fordítsa. Az értelmiségnek is ezért kellett népművelői hivatását tudatosítania, hogy népét önművelésre, önállóságra tanítsa. A pap és az értelmiség közös hivatása tehát a jellemnevelés.

A nagy magyar pedagógus, Karácsony Sándor akkortájt fogalmazta meg társaslélektani megfigyeléseit, amikor Márton Áron is felismerte: népe hagyományos és mély gyökerű művelődési értékek birtokosa, a mély gyökereket pedig magasra lehet növeszteni. A magyar nép zenéjében, költészetében, népművészetében, viseletében, építésmódjában, közösségi életmódjában és gondolkodásmódjában olyan kulturális kincs birtokosa, mely saját lelkéből ered. Ezért ezt a népet tőle idegen polgári lelkülettel a rombolás veszélye nélkül kézbe venni nem lehet. A magyar népnek ezt a mély gyökérzetét növesztette az egyetemes kultúrába elsősorban a két világtekintély, Bartók és Kodály, de ha csak az erdélyi alkotókat nézzük is Márton Áron idejében, akkor a legelrejtettebb hajszálgyökereket is olyan nevek emelték a magas kultúrába, mint a festőművész Nagy Imre, a szobrász Szervátiusz Jenő, az építész Kós Károly, a zenetudós-pedagógus Domokos Pál Péter, az író Tamási Áron a belső erők felszabadítására, a népi értelmiség kiképzésére, akik nem más kultúra erőszakolásával juttatják hátrányos helyzetbe a népi tömegeket, hanem a természetes képességeiket tanítják meg kibontakoztatni. Karácsony Sándor a német mintájú, németes gondolkodásra épített iskolarendszerben fedezte fel a magyar paraszt háttérbe szorítottságának az okát. Márton Áron, aki népe életét nem hosszú tanulmányozás után ismerte meg, hiszen ő maga is azt élte, gondolatvilága népi alapokra épült, jól tudta, hogy csak önmagunkat fejlesztve, önmagunkat adva állhatunk meg mások előtt, csak önmagunkat adhatjuk a tökéleteshez. A világ nem arra kíváncsi, hogy mit vettünk át tőlük, hanem arra, hogy mit tudunk nyújtani a sajátunkból. Ez nem nemzeti szűkkeblűség, hanem csak úgy tudunk hitelesen másokat elfogadni és tőlük befogadni, ha önmagunkat is elfogadjuk a magunk mivol-

a nyelvész Szabó T. Attila, a szociológus Venczel József, vagy akár a levéltáros Kelemen Lajos. Ővelük törekedett Márton Áron

tában. Ez a népi- és nemzettudat a nyitottság és egyetemesség feltétele.

A « kiszélesített iskola » tehát általános, felekezetek és osztályok feletti modellt ad a népművelés számára. E proggramon belül még ugyanebben az évben a katolikus pedagógia feladatait is megjelölte, kifejtve, hogy ennek a célja minden természetes emberi képességnek a kifejlesztése a természetfeletti, kegyelmi világ számára. Úgy kell felkészíteni a katolikus ifjúságot a földi élet tökéletlenségének jobbítására, hogy az abszolút Igazság és Tökéletesség, az emberfelettiség fénye felé vezesse a rábízott világot, mert e világ bűneit csak az isteni fény felé haladva léphetjük túl.

> « Pedagógiánkat ez jellemzi — írja —, ez az örökös nyugtalanság a jobb felé. A katolicizmusnak az örökös elégedetlensége azzal ami van, és ahogy van. Gyötrődés, hogy a világot jobbá tegye, hősies erőfeszítések, hogy lendülő öleléssel a földről az eget átfogja, a közömbös, anyagias földet a kifeszült lélek erejével az éghez közelebb rángassa. A katolikus pedagógia... nevelési elveit az örök igazságokból vezeti le, s azok a változó idők felett változatlanul ugyanazok... A katolikus pedagógia feladata, hogy rendet teremtsen. Tegye a hangsúlyt a nevelésre. Ébressze fel a gyermekben az összes képességeket, s fejlessze azokat » (4).

Az az apostol, aki ilyen világosan látta a katolicizmus és pedagógia kapcsolatát, az tudta azt is, hogy céltudatos nevelés nélkül az Egyház és hívei elvesztik egymást. Márton Áront, aki azonosult a katolicizmus lényegével, — az pedig egyetemességet jelent —, ugyanaz mozgatta egész életpályáján, mint amit itt olvashattunk: örökös elégedetlenség a világ állapotával, gyötrődés, hogy a világot jobbá tegye és a közömbösségre hajló társadalmat az Istenhez közelebb vigye. Krisztusi értelemben vett evangélizációs küldetésű apostol volt.

De lehet-e apostol az, aki meghirdeti egy nécsoport megmentésének legegyetemesebb elveit, hogy aztán másokra várjon a megvalósításban? Márton Áron jól tudta, hogy nem, hiszen egész életében a mindenki által és mindenkiért végzett önzetlen munkát hirdette és másokért élt ő maga is. Püspöki jelmondatában, melyet Szent Mártontól vett, ezt az életformát vallotta: « *Non recuso laborem*! — Nem vonakodom a munkától! » A gyakorlati cselekvés lehetőségét az Erdélyi Római Katholikus Népszövetségben találta meg, melyet mint igazgató a közösségépítés szolgálatába állított kimondva, hogy a « legjelentéktelenebb helyen is apostolokra van szükségünk. » Felismerte tehát, hogy az ő külde-

---

(4) « A katolikus pedagógia feladata. » *Erd. Isk.* I. évf.

tése csak akkor ér valamit, ha ezt másoknak is át tudja adni és minden felelős személy apostollá válik. Világosan kitűnik itt, hogy Márton Áron küldetését nem népvezérségként, hanem népszolgálatként értelmezte.

> Az erdélyi tömegek a reménytelenség, a csalódások és megcsalatások következtében üres szónoklatok hatására már nem indulnak meg — mondja ki Márton Áron — hanem « az apostolokat várja, akik nem dicsőséget keresnek, hanem munkát vállalnak, nemcsak belőle élni, hanem érette dolgozni is tudnak... Meg kell tanulnunk, és elsősorban a jövő nemzedéknek a tudatába bele kell égetnünk, hogy a népért végzendő munka nem külön foglalkozási ág, hanem a hivatással elválaszthatlanul együttjáró kötelesség. Aki a közösségből él, az a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik » (5).

Amikor Márton Áron a Katholikus Népszövetségen keresztül ténylegesen is megszervezte az iskolán kívüli népművelést, akkor az Erdélyi Iskolában adott eszmei útmutatást személyes példaadással toldotta meg. Az 1934-es kézdivásárhelyi és az 1936-os marosvásárhelyi katolikus nagygyűlés az ő munkája alapján foglalkozott a « Család és nevelés », illetve a « Krisztus és a falu » témakörével. A népszövetségi nagygyűlések addig kiforratlan kereteit egy-egy meghatározott kérdés köré csoportosította, a gyakorlati kivitelezésbe pedig bevonta az összes rendelkezésre álló szervezeteket. György Lajos írta róla: « ezzel nagygyűléseinknek kialakította azt az igényes formáját, amely minden további vallásos megmozdulásra útmutatóul szolgálhat. » A Katholikus Népszövetség a szociális érdeklődésű egyetemi diákság segítségével nagy jelentőséget tulajdonított a társadalmi kérdéseknek is. Foglalkoztak a munkanélküliséggel, a nemzetiségi iskolaüggyel, a földkérdéssel, vagy a *Quadragesimo Anno* pápai enciklikával is.

Ekkor a kisebbségi sorban élő keresztény családok feladatával is foglalkozott egy cikkében (6). Abból a statisztikai tényből indult ki, hogy az erdélyi magyarság arányszáma csökkenőben van. Jól tudta, hogy nem ez a minőség feltétele, de a gyermekvállalási kedv hiánya — elsősorban a polgári rétegeknél és a protestáns lakosságnál — az életöröm csökkenésének és a távlati tervek hiányának köszönhető. A családok válsága — az alkoholizmus terjedése, kulturális és gazdasági műveltség csökkenése, az erőszakosság és trágárság felülkerekedése, kedélytelenség és öngyilkosság — a kiúttalanság érzésének és a kiútkeresés hiányának köszönhető. E száraz tényekkel szemben a felületes és kibúvókat

---

(5) « Az eszmény nyomán. » *Erd. Isk.* III. évf. 5-6. sz.
(6) « Az elnémult harangok üzenete. » *Erd. Isk.* III. évf. 3-4. sz.

kereső magyar úri szemlélet két ellenvetést is tett. Az egyik szerint a román részről kapott statisztikai adatok célzatosak, ezért utánjárás nélkül el is vetették azokat. A másik pedig az Egyház családvédelmi felfogását pökhendi modorban utasította vissza. Az ilyen értelmetlen struccpolitika pedig közös tőről fakad azzal az önérzet nélküli önsajnáltatással, amit akkor már másfél évtizede folytatott az erdélyi magyar társadalom egy rétege. Márton Áron egyetlen mondatban összefoglalja a családért, a nemzetért és más népekért érzett felelősséget: « másképp harcol a nagyobb közösségért az, aki a kisebb közösségnek, egy *népes* családnak az életében naponta érzi és viszi a többekért való felelősséget. » E mondat után már van hitele a nemzeteket is összefogó igazságnak, amit így fogalmaz meg: « a népek fennmaradásának záloga a család. » Úgy tűnik, hogy Márton Áron már ötven éve látta azt, hogy az egyetemes társadalom is a családon alapul. De mintha mi ezt még ma, az égbekiáltó családellenes bűnök idején, abortuszok, törneges válások, az egész társadalmat veszélyeztető alkoholizmus láttán sem akarnánk észrevenni.

A gyakorlati munka fontos részét képezték a népművelésre hivatottakat összefogó tanfolyamok is, melyeket Márton Áron a tanítók, tanárok, papok és kántorok fölkészítésére szervezett. Még Sándor Imre népszövetségi igazgatósága idején — akit 1940-ben északerdélyi püspöki helytartónak nevezett ki az akkor már püspök Márton Áron — 1933-ban szervezte meg a gyergyóalfalusi tanfolyamot, mely a világnézeti és keresztény társadalmi nevelés kérdéseit részletezte. A Marosvásárhelyen 1935-ben és 1936-ban már igazgatóként megvalósított tanfolyamok pedig a papok, tanítók, tanárok és kántorok százai számára a kántortovábbképzés, énekkarszervezés, egyesületvezetés és népművelői munka gyakorlati kivitelezését segítették.

E két tanfolyamnak olyan előadója volt, mint Domokos Pál Péter, aki a nagy erdélyi szellemekhez méltóan sokoldalú felkészültségét mindig olyan helyeken vetette be, ahol nem volt más őrtálló személy. Tudósi tevékenységét ő is össze tudta hangolni a mindennapi szolgálat követelményével és úttörő munkát végzett az erdélyi népművelés soha sem könnyű terein. Énekkarok sorát szervezte, az elsőt még tizenkilenc éves fejjel a trianoni békekötés évében, kiállításokat rendezett, lapot alapított és kántortanítóként, majd gimnáziumi tanárként dolgozott, Nagy Imre festőművésszel megszervezte a ma is fennálló szeredai Csíki Múzeumot, 1936-ban pedig mint a Katholikus Népszövetség tanügyi titkára egyházmegyei tanfelügyelő lett. Mailáth püspök csíki körútjain mindig őt kérte fel, hogy orgonáljon a miséin és őt tartotta « csíki titkárának ». Emellett bejárta a moldvai csángómagyarok falvait, ezzel az egész magyar nyelvterület addig is-

mert négy zenei dialektusát egy ötödikkel, a Kárpátokon túli magyarok zenekultúrájával egészítette ki. Már fiatalon a magyar zenefolklór történetének klasszikusai közé emelkedett. Kodály ösztönzésére feltárta az addig ismeretlen XVIII. századi hangszeres magyar tánczenét és tudósi tevékenységét Bartók is elismerte. Kodály a huszas évek végén rendszeresen elküldte a legfrissebb kórusműveit Domokos Pál Péternek és volt olyan Kodály-mű, amely így előbb szólalt meg Csíkszeredában, mint Budapesten. Domokos Pál Péter Csíksomlyón nevelkedett, így már gyermekkorában megismerte az ottani gimnáziumban tanuló Márton Áront, akivel a harmincas években közvetlen munkatársak lettek. A Katolikus Népszövetség nevelő és közösségépítő igazgatója és az ugyanilyen törekvésű tudós pedagógus nemcsak az Erdélyi Iskola lapjain, hanem a gyakorlati munkában is egymásra talált. Barátságuk Márton Áron haláláig tartott.

Meg kell emlékeznünk Márton Áronnak a szociális kérdéshez való viszonyáról is, noha az eddigiekben is volt róla szó. Szociális felfogása még a kolozsvári években alakult ki, de egész életében hű maradt hozzá. Legnagyobb bajnak az egyes társadalmi rétegek közötti bizalom hiányát és a családi élet hanyatlását látta. Felhívta a figyelmet, hogy a tanult réteg kicsi és zárkózott, ezért fel kell rázni és a népért végzett munkába be kell állítani az értelmiséget. Aggódott a társadalom szervezetlensége miatt és a harmincas években fő feladatának tartotta, hogy a jövendő nehézségek — szociális, nemzetiségi, művelődési kérdések, háborús uszítás — leküzdésére az *egész* erdélyi társadalmat alkalmassá tegye. A református Vita Sándor közgazdász és nemzetiségi vezető visszaemlékezése szerint a szociális kérdések megoldásában jóval radikálisabb álláspontra helyezkedett, mint a liberális, protestáns írók. Vita Sándor és Venczel József elkísérték Márton Áront egy kolozsvári írói csoporttal Kalotaszegre, amikor ő Németh Lászlóval és Keresztury Dezsővel oda kirándult. Vita Sándor ekkor látta Márton Áron és a liberális kolozsvári írók közötti feszültséget ebben a kérdésben. Hat esztendeje Keresztury egy előadásában — mely Kós Károlyról szólt — Márton Áront említette, mint legnagyobb erdélyi élményét.

Úgy látta Márton Áron, hogy Magyarországon is a bizalomhiány a legnagyobb baj, tehát az egész magyarság a hitében rokkant meg. Ebben pedig nem kis felelőssége van többek között a hivatalnok szellemű lelkipásztorkodásnak. Az erkölcsi válságot a szociális kérdés megoldatlanságának tulajdonította. Ezt pedig csak határozott cél tudatosításával lehet megoldani, nem politikai jópontszerző szónoklatokkal. Súlyosnak tekintette az erdélyi nemzetiségek között fennálló feszültséget, ezért a feszültségek mellett is mindig megtalálható türelmet és felebaráti szeretetet hangsúlyozta. Külö-

nösképpen 1944-ben vigyázott arra, hogy ne történjék semmi olyan, ami a magyar-román viszonyt megterhelné. A *Quadragesimo Anno* enciklika szerint a társadalmat az intézmények és az erkölcsi élet folytonos megújulásával lehet jobbá tenni. Márton Áron intézményei és kezdeményezései az enciklikát is meghatározó korszellemnek megfelelően olyan érdekvédelmi és önkormányzati szervezetek voltak, melyek a továbblépést is biztosították. Nem önvédelemre, hanem a társadalom építésére rendezkedett be, de nem zárta ki a szükség szerinti önvédelem lehetőségét sem. Szociális elképzeléseit nem a puszta jogvédelemben, hanem a mindenki felé nyitott szeretetben valósította meg.

Az üdvösséget soha — sem 1945 előtt, sem azután — nem tekintette politikai feladatnak és csak annyiban lépett a politikai porondra, amennyiben erre külső erők rákényszerítették. De ilyenkor soha nem a külső kényszerítő erőt szolgálta, mert egész életében mindig a tiszta lelkiismerete és az evangélium szerint cselekedett! Mindig nagy jelentőséget tulajdonított minden ember munkájának. A kenyérkereső munkának is, mert az a család anyagi alapját jelenti, és a társadalomért, másokért végzett önzetlen munkának, a szolgálatnak is. Minden korban vallotta, hogy a keresztény élet a társadalomba való (nem szolgalelkű, hanem szabad szolgálói lelkű) beilleszkedéssel és a mindig bővülő ismeretekkel végzett eredményes munkával válik teljessé. A munka azonban nem a szükségletek végsőkig fokozását, hanem a természetes emberi igények kielégítését, végső fokon az ember önmegvalósítását, tehát üdvösségét szolgálja. A társadalomba való beilleszkedést pedig nem passzív, hanem a katolikus hívek számára is aktív társadalomépítő tevékenységként értelmezte. Balogh Edgár mondta róla egy magánbeszélgetésben, hogy Márton Áron — különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre — támogatta a minden politikai irányzatot tömörítő Vásárhelyi Találkozón való katolikus részvételt. Venczel József Márton Áron ösztönzésére vett részt a történelmi találkozón, 1937-ben. Az emberi szabadságot első helyre téve elvetette mind a nemzeti, mind pedig a nemzetközi szocializmust, mert egyik a vért, másik a kollektivumot isteníti. Vallotta, hogy az emberi szabadság olyan természetes korlátok között valósulhat meg, melyet nem ember állított embernek, hanem Isten az embernek. E természetes korlátok nélkül a szélsőséges individualizmuson alapuló anarchia felelőtlensége, az ember által emelt természetellenes korlátok között pedig a személyes felelősséget egyoldalúan értelmező, feltétel nélküli alávetettség érvényesül. Végső soron mindkettő, az anarchia is és a másoknak való kényszerű alávetettség is teljes kiszolgáltatottságot eredményez.

A legteljesebb emberi szabadságot Isten adja. Az Isten által adott, természetben is megjelenő korlátokon kívül minden más korlát — és a korláttalanság is — « erőszakolt és erőszakos — írja. Tehát harcra vezet. Rombol. Békét embereknek, társadalmi osztályoknak, nemzeteknek az életébe, a felbojdult világba csak a teljes igazság megismerése és elismerése hozhat. Az ember is, a társadalom is, a nemzet is valóságok. De egyik sem teljes valóság. Relatív javak. S az élet törvénye az, hogy a társadalmi törekvések szabadságát valóságok korlátozzák. A szerves élet. A teljes igazság. Az, hogy az ember egyéniség, ugyanakkor fia valamelyik nemzetnek és tagja a társadalmi közösségnek. Természetes joga van a földhöz, javaihoz, a lélekhez. Nagy jogok és nagy szabadság illeti meg. De ugyanakkor le nem hazudható, az élet bosszúállása nélkül figyelmen kívül nem hagyható, őságyazású, a léttel együtt adott törvények kötik. Mert abszolútum egyetlen egy van: az Isten » (7).

Tehát rend ott van, ahol a legkülönfélébb indíttatású emberek nem azt várják el, hogy mások őhozzájuk hasonuljanak, hanem ki-ki a saját jó lelkiismeretét követve Isten törvényének, a szeretetnek engedelmeskedik. Márton Áron a maga területén megvalósította — a második világháború idején tanusított egységes ellenállás a bizonyság rá — Aquinoi Szent Tamás tanítását, mely szerint a rend nem más, mint egység a sokféleségben. Vallotta, hogy az emberi sokféleségeknek nem ellentétekben, hanem az egyetemességben kell találkozniuk. Már a *Quadragesimo Anno* enciklika előtt meghallotta a kor szavát és felismerte a társadalomban az emberért végzendő feladatokat.

Márton Áron 1938-ig töltötte be a kolozsvári egyetemi lelkészi tisztséget amellett, hogy szerkesztette az Erdélyi Iskolát és szervezte, formálta az erdélyi magyar társadalmat. Ő a világegyház első világháború utáni lassú újulásának erdélyi apostola volt. Ott ez az újjászületés a szervezeti munkát a belső lényegre, a megélésre irányította, melynek Márton Áron volt az első szorgalmazója és megvalósítója. Szervezeti forma viszont annyiféle van, ahány felekezet — azok pedig mind hordoznak valamit a hiteles krisztusi magból. Márton Áront társadalomformáló küldetése arra késztette, hogy a sokféleségben az egységre irányítsa a figyelmet. Tudta, hogy a felekezeteknek nem egymáshoz hasonulással, hanem Krisztushoz indulással kell egységre jutniuk.

1938-ban gyorsan követték egymást az események. Májusban lemondott a püspöki székről Mailáth Gusztáv Károly, aki 41 éven át volt az egyházmegye főpásztora. Ekkor már két esztendeje megrokkant egészséggel a budapesti Vöröskereszt Kórház lakója volt, de még távozása előtt püs-

(7) « A mi utunk. » *Erdélyi Tudósító*, 1933 május 1.

pökké szentelte Vorbuchner Adolf nagyszebeni papot, akit német apja és magyar anyja révén két nép vallhatott magáénak. Adolf püspök Mailáth távolléte alatt — aki mint c. érsek 1940-ben Budapesten halt meg — annak lemondásáig segédpüspökként vezette az erdélyi egyházmegyét, májusban pedig megyéspüspök lett. Augusztus 14-én a kolozsvári Szent Mihály plébánia képviselőtestülete plébánossá választotta Márton Áron kanonokot, egyetemi lelkészt, ezzel egyidejűleg pedig az új megyéspüspök kolozs-dobokai főesperessé nevezte ki őt. Ahogy az Erdélyi Iskola tudósít róla, ez a kinevezés volt a rövid életű Adolf püspök legutolsó intézkedése, mert rövidesen meghalt. Pontosan egy hónappal később, szeptember 14-én a Szentszék erdélyi apostoli kormányzóvá nevezte ki Márton Áront, majd XI. Pius pápa 1938 karácsonyán őt találta alkalmasnak a megyéspüspöki szék betöltésére. « Püspöki kinevezését Erdély magyarsága osztatlan örömmel fogadta » — írja a fiatal kolozsvári szociológusnemzedék folyóirata a Hitel, majd így folytatódik a méltatás: « Tanúskodunk: egy nemzedéket nevelt fel s... az ősi Csíkból hozott kemény hitével, szellemi és erkölcsi magatartásával példája az új magyar szellemnek s munkálója egy új magyar életnek. » Püspökké szentelését 1939 február 12-én — XI. Pius halálát követő napon — Andrea Cassulo pápai nuncius végezte Fiedler István szatmári és Pacha Ágoston temesvári püspökök segédletével. A karnagy Domokos Pál Péter volt.

Szemben a háborúval

Vészjóslóan borús volt már az ég Európa fölött, amikor Márton Áron püspök Gyulafehérvárra érkezett, hogy átvegye a Szent István király által alapított egyházmegye vezetését. Amit akkor a nagyhatalmak politikusai nem akartak észrevenni, arra Márton Áron még egyetemi lelkészként prófétai látással felhívta a figyelmet a Hitel lapjain (8).

> « A népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megélői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig természetellenes gyűlölködéssé fajultak s félelmetesen kavarognak az emberiség feje fölött meggyűlt viharfelhők. Senki sem tudhatja, mi lesz, ebből a világvajúdásból mi születik meg. De egy biztos: akár bekövetkeznek a készülő katasztrófák, akár győz a békés belátás, a mostani kavargásból a jövőbe csak azok a népek menthetik át az életüket, amelyek munkába tudják állítani összes szellemi és erkölcsi erőiket. Vajon lesz-e a magyar népnek Széchenyi-lelkületű értelmisége, amely belátja ezt és a történelem szándékát erős markolással és lázas munkával az élet irányába fordítja? »

(8) « Népnevelésünk feladatai. » *Hitel*, 1937. 3.

Ekkor még mint ifjúsági lelkész, de az egész népéért felelősséget érző apostol tette fel a saját működési területén messze túlmutató kérdést. Röviddel később már püspökként folytatta a népszolgálattal párosult békeszerző törekvését.. Az idézett cikkben arra kapott a kor figyelmeztetést, hogy a népek természetes sokfélesége természetellenes megosztottsággá vált, ami ellenkezik a mindenkire kötelező humanizmus eszméjével is és azzal az isteni tervvel is, melyben minden nép, még a legelesetteb is szerepel, hogy az *egész* emberiség a Tökéletes irányába fejlődjék.

A figyelmeztetés Európa sok más erkölcsténye zőjének ugyanilyen törekvéséhez hasonlóan eredménytelen volt. Márton Áron olyan korban vette át és végezte egyházmegyéje kormányzását, amikor nagyhatalmi manipulációk folytán a népek egyre távolabb kerültek egymástól. A három nép lakta Erdély különösen alkalmas területe az ilyen próbálkozásoknak, még ha igaz is a közhely, hogy ez a türelem földje. Ezért érthető az az aggodalom, mellyel 1939 novemberében, — az akkor kitört világháború nemzetközileg is egyik legelső megbélyegzéseként! — egy beszédében figyelmeztette híveit a földi hatalmak kicsi, véges és mulandó voltára, ugyanakkor a másokért, a jövő nemzedékért végzett munka örök értékeire.

« Úgy érezzük, mondta, mintha az eseményekben, melyek az ősz elején kirobbantak és megremegtették egész Európát, egy sötét végzet kelt volna fel, hogy végrehajtson egy szörnyű ítéletet az emberiségen. ... Az idők Urának, az Úr Jézusnak a szavaival felelek: ne fogyatkozzon meg a ti hitetek testvéreim, s ne féljetek azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk. Vannak, akik reményükben megtorpantak, akik az erőszak győzelme láttán hitükben ingadoznak. Ne legyetek kicsinyhitűek testvéreim, ne ejtsen kétségbe a hatalom látszata! A hatalom Istentől van és azért van, hogy Isten törvényeinek érvényt szerezzen, az igazság és szeretet parancsait megtartsa. S minden hatalom számára, amely ellenkező utakon jár, elkövetkezik a pillanat, amikor önteltsége következtében... nem tud a helyzetnek ura lenni, hanem... a megsértett jogrend, igazság és szeretet kel fel ellene és lesz úrrá fölötte. Ez a hatalommal való visszaélés logikája, törvényszerű következménye... A vállainkra nehezedő szerep nagy és felelősségteljes, de úgy becsülnek meg s az idők mérlegén annyit nyomunk, amennyi értéket önmagunkban, magatartásunkban, feladataink teljesítésében felmutatunk... megéri, hogy a nyomasztó jelenben is tántoríthatatlanul, bizalommal dolgozzunk és mindent megtegyünk a szent célért, azokért, akik utánunk következnek » (9).

---

(9) « Megnyitó az Egyházmegyei Tanács közgyűlésén. » *Erd. Isk.* VII. évf.

Erdélyben, ahol három nemzet és hét nagy vallás többkevesebb vihart kiállva él egymás mellett egy nem nagy területen, több évszázados szép hagyományai vannak az ilyen « konok » hídverésnek, mint az idézett beszéd. A sokféleség miatti állandó egymásrafigyelés lehet az oka, hogy Erdélyben hangzott el az egyik legelső háborúellenes tiltakozás, mégpedig egyházi részről. 1939 őszén még « csak » Lengyelországban dörögtek a fegyverek — és a világ még aludt. A nagyhatalmak bíztak abban, hogy Hitler csak Lengyelországot akarja, hiszen éppen ők, Chamberlain és Daladier bízták az obsitos szakaszvezetőre és szobafestőre Európa keleti felét, melyet ők már nem számítottak a kontinenshez. A világ ekkor talán még hitte, hogy ez is csak « egy kis annexió » a malomkövek között őrlődő Lengyelország terhére, mint ahogy az Ausztriával és Cseh-Morvaországgal is történt. De élt Erdélyben — szintén Európa! — egy főpap, aki negyvenhárom évesen és néhány hónapos püspöki múlttal a nagy erdélyi fejedelmek és nagy egyházfejedelmek méltó szellemi és erkölcsi örökösének bizonyult. Márton Áron tanúságtétele a bizonyság rá, hogy a tartós fenyegetettség és kiszolgáltatottság állapota a józan ész iskolája lehet — ebben Bethlen Gáborral lehet leginkább rokonítani, és az Erdélyből elkerült Pázmánnyal — a megpróbáltatások vállalása pedig a lélek emelkedettségéhez vezet.

Tiltakozó beszédét nem nagy nyilvánosság előtt, nem egy országgyűlésen mondta el — pedig arra is méltó lett volna az egész világon —, hanem csak az Egyházmegyei Tanács közgyűlésén. De a püspök által alapított folyóirat még 1939 novemberében az egész erdélyi nép elé tárta a lelkiismeret-ébresztő sorokat. Ma Márton Áronnak ez a beszéde már alig ismert, pedig ha elfelejtjük, nemcsak az ő emlékét csonkítjuk meg. Márton Áron a leghitelesebb, szentekhez méltó tanúságtétellel nézett szembe a háborúval, mert az európai államokkal és azok társadalmi intézményeivel ellentétben az ő reménye nem az erőszak csendes eltusolására irányult. A hiteles tanúságtétel, az soha nem politikai cselekvés, hanem az emberszív legmélyéről felszakadó, hátsó gondolat nélküli, minden *emberi* számítást felülmúló, tehát az örök Istenre alapozó remény és bizalom. Nem teológiai doktorok által pontosan megfogalmazott definíció, — arra is szükség van a maga helyén — hanem a megmentődni és másokat is megmenteni akaró ember tudatos és szerető Istenhez fordulása. A csiki pásztorfiúból lett főpásztor tanúságtétele ezt a hitelességet hordozza — nemcsak a háború kitörésének percében, hanem papi és püspöki szolgálata minden helyzetében.

A történelmi személyiség nagyságának feltétele az, hogy felismerje a kora adta feladatokat és helyesen mérje fel a

megvalósítás lehetőségeit. Márton Áron mindkettőnek maradéktalanul megfelelt már fellépése idején is, amikor a közösségformálás érdekében az egész társadalmat átfogó népművelő rendszert dolgozott ki, de püspöki hivatása kezdetén is, amikor a világpolitika állította feladatok elé. Nagyságát fokozza, hogy az ő helyzetében — kisebbségi nép és kisebbségi egyház iránti felelősséggel — nemcsak az volt a kérdés, hogy mit kell, hanem az is, hogy mit lehet tenni. Aki a világ által perifériára szorítva, ilyen szűkre szabott lehetőségek között is helyesen látta és lelkiismerete szerint végezte a teendőit, azt csak a legjobban összehangolt közösségi felelősség és történelmi gondolkodás jellemezhette.

Még két éve sem foglalta el püspöki székét, amikor küldetése egyik legnehezebb próbája elé került: a második bécsi döntés kétfelé szakította az egyházmegyéjét. Erdély északi része és a Székelyföld Magyarországhoz került vissza az egyházmegye híveinek túlnyomó részével együtt. Romániában maradt Dél-Erdély, ahol a magyar nemzetiség és vele a katolikusság csak szórványokban él, és román területen maradt Gyulafehérvár is, az egyházmegye székhelye. Voltak szempontok melyek szerint természetes lett volna, hogy a püspök is Észak-Erdélybe költözik, hiszen ott él a hivők túlnyomó része. Ez azonban csak rövid távon lett volna előnyös; aki viszont történelmi távlatban gondolkodik, az nem építhet kialakulatlan politikai helyzetekre. Márton Áron ezúttal is megtalálta a megmaradást biztosító megoldást. Ő személyesen a káptalannal együtt Gyulafehérváron maradt, mert az elköltözéssel talán végleg feladta volna az évezredes püspöki székhelyet: nagy a valószínűsége annak, hogy oda többé nem térhetett volna vissza. Csak a teológiai akadémiát helyezte át ideiglenesen Kolozsvárra, mert a papi utánpótlás Észak-Erdélyből volt biztosítva. A Dél-Erdélyből egyházmegyei szolgálatra jelentkező néhány papnövendéket pedig ezekben az években a vajdahunyadi ferences főiskolán képezték. Egyházmegyéje Magyarországhoz került nagyobbik részére Sándor Imre személyében Kolozsvár székhellyel püspöki helytartót nevezett ki. A szintén Magyarországhoz visszakerült és 1939 óta Márton Áron apostoli kormányzósága alatt álló szatmári és nagyváradi egyházmegyékbe is helytartót nevezett ki. Abban a helyzetben, szűk lehetőségek között így biztosította a hívek teljes lelkipásztori ellátása mellett az államhatárral megosztott hatalmas egyházmegye évezredes egységét és jogfolytonosságát.

A háború alatt Gyulafehérváron, tehát Romániában élő Márton Áron csak útlevéllel látogathatta egyházmegyéje legnagyobb részét. Az ilyen látogatásokra leginkább a bérmakörutak és papszentelések adtak alkalmat, és természetesen

szuggesztív, népeket és embereket egymáshoz közelítő, egyszerre szelíd és kemény egyéniségével ilyenkor is mindenki szemében példája lett az egyre barbárabb korban követendő keresztény magatartásnak. Az Istentől elfordult emberellenesség 1944-ben teljesedett ki a maga totális valóságában. Ez az esztendő tette leginkább próbára a világ minden erkölcsényezőjét. Erdélyben is ekkor dőlt el: önálló társadalom lett-e a két évtizede még helyét nem lelő tömegekből. Hogy a társadalom állást foglalt a megbékélés mellett, azt az imrédista Fikker Jánosnak a Keleti Újság 1944 május 14-i számában írt cikkében is láthatjuk. Ő arról panaszkodik, hogy Kolozsvár lakosságát filoszemita hullám öntötte el és az egész város tele van a zsidók sorsa feletti sajnálkozással. De ne egy gyászos emlékű tollnok bizonyítsa a lakosság helytállását, mert nála illetékesebb is megszólalt, hogy tanúsítsa népének a hivatalostól eltérő különvéleményét.

Amikor a Magyarországot megszálló Gestapo és SS parancsnokságok nyomására a kormányzat zsidóellenes intézkedéseket léptetett életbe, Márton Áron püspök a kolozsvári Szent Mihály templomban — melynek plébánosa volt és ahol püspökké szentelték — « kemény szavakkal bírálta az uralmi rendszerré csigázott antiszemitizmust, kifejezését adva némaságra kárhoztatott hívei szomorúságának és felháborodásának » — írja Szenczei László 1946-ban. Szenczei terjedelmes tanulmányában (10), melyben az erdélyi magyarság 1940 és 1944 közötti helytállásának állít emléket, hosszú részleteket közölt Márton Áron 1944 május 18-án, a papszentelésen elhangzott szenvedélyes beszédéből. A beszéd teljes szövegét a Vigilia közölte nemrégen (11). Ebből az idézet.

> « Aki felebarátja ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezer éves munkájának nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemben jár el s — akarva, nem akarva — csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésekbe hajszolták a népeket. Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen megfontolás alapján elvitatja, magára vonja az ítéletet, hogy alkalomadtán őt is úgy tekintsék, mint pogányt és vámost, ami az evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent. A nép mindenütt az igazságos jogon, a mindenkire egyformán alkalmazott törvényeken és mindenki iránt megnyilvánuló szereteten felépí-

(10) Szenczei László: *Az erdélyi magyarság harca* (1940-1944). Budapest, 1946.

(11) *Vigilia*, 1985/1.

tett rendre vágyik. ... Népünknek nem tulajdonsága az ellenségeskedés. Újabban is megható tanujelét adta, hogy bajbajutott embereket, ha más nép fiai is azok, mennyi megértéssel, szeretettel és segítőkészséggel tud felkarolni. Értesültem, hogy híveim, az egyházmegye legkeletibb határától kezdve, mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye s ítélete, s egyúttal örvendetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. Népünk keresztény érzése ösztönösen tiltakozik, ha azt tapasztalja, hogy az emberekben az emberi személy méltóságát megalázzák és embereket jogaikban, vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak, véleményük, vagy vallási mivoltuk miatt. »

A rögtönzött beszéd stílusa jellemző Márton Áronra: nincs benne egy fölösleges szó, minden hangsúlynak jelentősége van. Beszédében Márton Áron rámutatott arra, hogy a keresztény mivolta, a jószándékú emberek tömege és a hívei becsülete készteti arra, hogy felemelje szavát a faji diszkrimináció minden formája ellen. Isten testvérnek teremtette az embert, ezért bűn bármely népcsoport, vagy vallás legkisebb fokú elnyomása is. Márton Áron egész élete tanúbizonyság rá, hogy akkor beszélhetünk emberi fejlődésről, ha a szándékok nem egymás ellen, hanem egy cél felé irányulnak. Ha fellapozzuk a harmincas években írt tanulmányait, akkor megláthatjuk, ez a közös cél felé törekvés nemcsak vízszintes irányú, hanem függőleges, isteni dimenziója is van. Ha a népek sokféle sajátossága nem frontálisan ütközik egymásba, hanem a felettük álló közös Cél felé halad, ott igyekeznek egyesülni, akkor mindenki csak önmagát adja az Egésznek, ahol a sokféle sajátosság önmaga feladása nélkül egylényegűvé válik. Ehhez arra van szükség, hogy senki ne akarja magát másokra erőszakolni, hanem fogadjon el mindenkit a maga mivoltában. Márton Áron mindenkit egymáshoz közelítő egyéniségével arra törekedett, hogy az emberek sokféleségéből adódó feszültségek Isten felé késztessenek. Távol állt tőle minden vitatkozó és önigazoló hang. Az nyitotta meg őt a másvallásúak és másnyelvűek felé, hogy a szülőföldjén élők *közös* elesettségét látva, az egyházat nem mint jogi-hierarchikus szervezetet, hanem mint a Krisztusban való kegyelmi közösséget nézte elsősorban, — a maga szerepében teljes mértékben elismerve a jogi-hierarchikus struktúrát is. Az intézményt a közösség alárendeltségében látta. Nem a közösség van az intézményért, hanem fordítva. Érdemes megjegyezni, hogy a kom-

munista, de mindig mindenki felé nyitott Balogh Edgár azért került közel Márton Áronhoz a negyvenes években, mert felismerte, hogy a katolikus püspök a másvallású keresztényekkel Krisztusban, a nemkeresztényekkel Istenben, a nemhivőkkel pedig emberségükben tud közösséget vállalni.

Természetesen Márton Áronnak és az erdélyi katolikusoknak az üldözöttek melletti kiállása nem volt elszigetelt jelenség, a többi egyházak is teljesítették kötelességüket. És az külön az erdélyi egyházak dicséretére válik, hogy a németektől legázolt Európa sok más vidékétől eltérően itt egymással is össze tudták hangolni embermentő akciójukat. Ismerve a megszálló apparátus éberségét, ez nem lehetett könnyű feladat. Hogy mégis sikerült, az a közös bátorságon és áldozatkészségen kívül a vallásszabadságot első ízben kimondó nyitott erdélyi szellemnek is köszönhető. Nagy szerepet játszott ebben az egységes népközösséget építő Márton Áron. Szenczei Lászlónál olvashatjuk, hogy amikor Kolozsváron elterjedt a zsidó gettó felállításának a híre, akkor Vásárhelyi János református püspök, Sándor Imre római katolikus püspöki helytartó, Józan Miklós unitárius püspök és Járossy Andor evangélikus főesperes felkereste a kolozsvári főispánt és felszólították: a tervbe vett intézkedések végrehajtásától tekintsen el. Miután követelésüknek felsőbb parancs miatt nem volt foganatja, a négy egyház megkezdte a zsidóság megmentésének és sorsuk enyhítésének azt a nem veszélytelen módját, melyet szerte Európában a keresztény egyházak folytattak. E munka felkeltette a kolozsvári Gestapo parancsnokság figyelmét és Vásárhelyi Jánost csak Dálnoki Veress Lajos tudta megmenteni a letartóztatástól. Jól tudjuk, hogy egység nélkül nincs katolicitás és nincs misszió sem. Ott Erdélyben az a közös felelősségvállalás, mely a keresztény egyházakra jellemző volt, Krisztus egységének egyik leghitelesebb jele volt az egész háború folyamán. Az egyházi vezetők összetartása mellett olyan lelki-társadalmi egység volt a hívekben is, melyet csak Krisztusban krisztusi lélekkel lehetett megvalósítani. Hogy e összehangolt szellem a háború idejére megszületett, abban felbecsülhetetlen szerepe volt Márton Áron nevelő tevékenységének és személyes példaadásának is.

Márton Áron a többi egyháziakkal és felelős világiakkal együtt a rábízott közösségnek a megtartását tartotta szem előtt. Augusztus 24-én, a román átállás után Tamási Áron íróval és Vita Sándor közgazdásszal, a magyar nemzetiség két vezetőjével tárgyalt és megegyeztek abban, hogy el kell kerülni mindent, ami a románokat provokálná. Márton Áron utasította egyházmegyéje papjait, hogy minden körülmények

között maradjanak a helyükön. Október elején Teleki Béla a négy magyar egyházfő kíséretében felkereste Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnokot és híveik nevében kérték, hogy tekintsen el az erdélyi városok védelmétől. A vezérezredes Kolozsvárra vonatkozóan magáévá tette az egyházi vezetők kérését és a német parancsnokság tiltakozása ellenére harc nélkül vonta ki csapatait a városból. Ennek köszönhető, hogy Kolozsvár annyi kincsével együtt jóformán sértetlenül vészelte át a « frontátvonulást ».

Kevéssé ismert tény az, hogy az észak-erdélyi magyar egyházi vezetők a Gyulafehérváron élő Márton Áron támogatásával részt vettek a háborúból való tervezett magyar kiugrás előkészítésében. Az illegális Magyar Tanács, mely ezt a kiugrást tervezte, nem kevés keresztény támogatást kapott. A román átállás idején Teleki Béla volt az Erdélyi Párt elnöke. Az ő szűkebb környezete, Mikó Imre képviselő, a katolikus szociológus Venczel József és Demeter Béla voltak. Telekiék már augusztus 23-tól lépéseket tettek a magyar kiugrás siettetésére. Ennek elősegítése érdekében küldöttséget terveztek Moszkvába. Szerettek volna ide egy kommunistát is kiküldeni, hogy minden politikai irányzat képviselve legyen. Tárgyalásokat kezdtek a kommunistákkal, de ők azt válaszolták, hogy nem tárgyalóképesek, mert sok társuk börtönben van. Ekkor merült fel kiszabadításuk szükségessége. Teleki Béla indítványára a Kolozsvárról el nem menekült, helyükön maradt igazságszolgáltatási szervek bele is mentek az 50-60 fogvatartott kommunista politikai fogoly szabadlábra helyezésébe — voltak közöttük 10-15 évre ítéltek is — de feltételük volt, hogy a társadalom vállaljon értük garanciát. Erre a garanciaadásra mind a négy erdélyi magyar egyház vállalkozott. Sándor Imre észak-erdélyi püspöki helytartónak és Boga Alajos prelátus-kanonoknak a kommunista Balogh Edgár személyesen vitte el a garancialevelet aláírásra, amit ők Márton nevében és előzetes beleegyezésével írtak alá. (A háború utáni években mindkét katolikus vezető eltűnt a börtönök mélyén. További sorsukról semmit nem tudunk). Az aláírás után Balogh Edgár személyesen vitte a levelet a börtönhatósághoz, ezután szeptember 17-én megtörténtek a szabadlábrahelyezések. Ezek a politikai foglyok pontosan a visszavonulni készülő Gestapo karmai elől szabadultak ki.

Ez az erdélyi párti és kommunista párti közös akció hozta létre még szeptember 12-én a Magyar Tanácsot, mely memorandumot intézett a kormányzóhoz. Ezt a memorandumot Mikó Imre, Szabédi László, Tamási Áron és Nagy István írók fogalmazták meg Kolozsváron, az Erdélyi Kör Fő-tér 5. szám alatti helyiségében. Aláírói között az ismert

írók és közéleti személyiségek mellett ott voltak a keresztény egyházak képviselői is: katolikus részről Sándor Imre püspöki helytartó, Boga Alajos kanonok, a civil szociológus Venczel József. Református részről Vásárhelyi János püspök, Tavaszy Sándor püspökhelyettes és filozófia professzor, Maksay Albert teológiai tanár. Unitárius részről Józan Miklós püspök és Csifó Nagy László püspöki titkár, evangélikus részről pedig Járossy Andor főesperes volt az aláíró. A memorandumot Teleki Béla, a Magyar Tanács elnöke szeptember 15-én adta át Horthynak, aki ekkor magáévá tette a kiugrás gondolatát, de a Magyarországon lévő nagyszámú német haderők miatt akkor nem látta kivitelezhetőnek. Márton Áron, aki 1944 augusztus végén Kolozsváron tartózkodott, már kezdettől fogva értesült a két világnézethez tartozó fél közeledéséről, és így támogatni tudta őket. Ezeket a politikai lépéseket készítette elő a már említett tárgyalás Tamási Áronnal és Vita Sándorral. Valószínűleg ezekben a napokban adott felhatalmazást az észak-erdélyi katolizus vezetőknek a tervezett garancialevél aláírására is, bár Sándor Imrének, mint helytartónak önálló jogkört adott már a kinevezésekor. E kolozsvári látogatása után Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnok, hogy őt védje, nem akarta Márton Áront visszaengedni a román fennhatóság alatt lévő Gyulafehérvárra, de a püspök szembeszegült a tábornok akaratának és visszatért székhelyére.

Nyugtalan békeévek

Talán apró dolog az akkori idők nagy eseményeihez képest, de a nevelő püspök portréjához tartozik, hogy Márton Áron a háború utáni szegénységben anyagilag támogatta a csőd szélén álló erdélyi magyar oktatásügyet.

> Gunda Béla — akkor kolozsvári egyetemi tanár — leveléből idézek: « 1945-ben és 1946-ban a Bolyai Egyetem igen nehéz helyzetben volt, anyagi téren is. Fizetésünket a román állam késve adta, s a nagy gonddal küzdő egyetemi vezetőség nem igen tudta az anyagi terheket megoldani. Csögör Lajos volt akkor a rektor. Határozottan tudom, hogy — s ez köztudott volt az egyetemen — Márton Áron bocsájtotta a fizetést a rendelkezésünkre, ill. adott pénzt az egyetemnek. Az egyetem akkori kommunista vezetői igen nagy tisztelettel emlegették Márton Áront. »

A szociális érzékenységéről ismert püspök 1945 júniusában 3 millió lejes adománnyal létrehozta a « Petőfi Alapot », a romániai magyarság önsegélyezésére. Két évig ez biztosította az egész tanügy és a színházak személyzetének fizetését. 1946 nyarán anyagi segítséget nyújtott az aszály sújtotta megyéknek és gyermeküdültetéseket vállalt.

A háború utáni években kora minden más nagy erkölcsényezőjéhez hasonlóan közös felelősségről beszélt és a bűnök megismétlődésének elkerülésére valódi demokráciát szorgalmazott. 1945 októberében egy szentbeszédében az államhatalom ellenőrizhetőségét jelölte meg, mint az általános erkölcsi válságból kivezető demokrácia feltételét. Arról beszélt 1945-ben ott Erdélyben, távol a fő világesemények színhelyétől, amit egyházi részről majd csak XXIII. János pápa *Pacem in terris* című enciklikája mondott ki 1963-ban. Itt pedig nem másról van szó, mint arról, hogy az államhatalom nem önmagáért való, nem kevesek érdekeit, nem a versengést kell szolgálnia. Az államhatalom feladata a *közjó* biztosítása, ez pedig szolgálat, mely a nép felelős beleszólása nélkül elképzelhetetlen. Ekkor is, mint korábbi szociális megnyilatkozásaiban a felelős beleszólás keresztény alternatíváját helyezte szembe az anarchikus felelőtlen beleszólással és a kollektivista felelős bele *nem* szólással. Ez az álláspont pedig nemcsak az általános államjogban követendő, hanem a kisebbségi-nemzetiségi életben is, ahol a népnek felelős, tehát valóságos beleszólást kell biztosítani saját életébe. Hivatalos egyházi megnyilatkozásként ezt is a *Pacem in terris* enciklika mondta ki először, de ott Erdélyben ez mindig aktuális kérdés volt — és Márton Áron másokért is felelős emberként felismerte a helyzet adta problémát.

Romániában a magyar nemzeti kisebbség felelősségének kifejlesztésére kezdetben alkalmas keretnek látta a Magyar Népi Szövetséget. Ennek elnöke éppen a püspök unokatestvére, Kurkó Gyárfás volt, alelnöke pedig Balogh Edgár. Ők ketten kezdettől kapcsolatban álltak Márton Áronnal és hamar megszületett a nemzetiségi mozgalom egyházi támogatása is. Márton Áron figyelmeztette papjait, hogy a Magyar Népi Szövetség munkájában vegyenek részt, de kezdettől fogva szkeptikus volt a területi szervezésű Magyar Autonóm Tartomány lehetőségei iránt. « Sajnos jogos volt a szkepszise » — emlékezik vissza ma Balogh Edgár egy beszélgetésben. Kurkó Gyárfás 1946-ban Márton Áron bizalmát kérte az új román nemzetgyűléshez. A püspök ezt a bizalmat meg is adta, ennek eredményeképpen a harminc MNSz-képviselő között a gyulafehérvári Mailáth gimnázium egy tanára, Szentmiklósi Ferenc személyében Márton Áron egy bizalmi embere is helyet kapott. Azonban a Magyar Népi Szövetség, melyet 1953-ban önkényesen fel is oszlattak, hamarosan perifériku nemzetiségi szervezetté vált, hiszen nem lehetett saját jogköre. Márton Áron a magyarok között méltán népszerű román miniszterelnökhöz, a dévai születésű Petru Grozához 1946 elején írt levelében tárta fel a helyzetet. A mi-

niszterelnök iránti személyes és őszinte rokonszenvének kifejezése mellett felrótta, hogy a magyar iskolaügyet magyarellenes rendeletekkel intézik el. A magyar nyelvű tanügynek nincs anyagi alapja — ennek pótlására hozta létre a már említett Petőfi Alapot —, a földbirtokreform, az állampolgársági törvény, és a közigazgatás egyaránt a magyar nyelvűek háttérbeszorítását célozza, a közéletből pedig nem tűnt el a háborús évekre jellemző magyarellenes izgatás. Nyíltan leírta, hogy a magyar nemzetiség helyzete nem felel meg a közelmúltban lefektetett ENSz Alapokmány előírásainak. Felhívta a miniszterelnök figyelmét személyes politikájának csődjére, mert nem sikerült megvalósítani a tervezett magyar-román vámuniót. A Magyar Népi Szövetségről pedig kénytelen kimondani, hogy a kezdeti életképesség után « a kormány támogatásában elvérzett ». Levelében Márton Áron legendákat oszlatott köddé, melyek a valóban nyitott szellemű Groza és a Magyar Népi Szövetség lehetőségei körül keletkeztek. Tudni kell, hogy Petru Groza személye nem akármilyen erényeket hordozott. Ezek azonban elsikkadtak abban az általános emberi lealacsonyodás által meghatározott politikai légkörben, mely a háborús és a háború utáni világban mindenhol érződött és amelyről Márton Áron 1947 január elsején beszélt a gyulafehérvári székesegyházban. Itt nem nemzeti, nemzetiségi, hanem általános emberi felelősségről szólt a háborúval kapcsolatban.

Beszédét azzal kezdte, hogy a háborút csak hivatalosan számolták fel, de a lelkek még tele vannak bizonytalansággal, nyugtalansággal, indulattal, önigazolással és felelőtlen felelősségelhárítással. A bajok okát nem az « időkben », nem a « rossz korban », hanem az emberi lelkekben találta meg Márton Áron. Felelőssé tette az államokat, melyek képmutató módon segítették (és segítik azóta is) a családok szétesését, ösztönözték (és ösztönzik a mai napig is) a vagyoni különbségek széthúzódását és sok helyen a mai napig tartó faji, vallási széthúzásokat, ellenségeskedéseket szítanak. Felelőssé tette a társadalmakat, melyek képmutató módon gyakran keresztény álarc mögül tapsoltak az államok liberalizmus zászlaja alatt meghirdetett keresztényellenes és általános erkölcsellenes törvényeihez. Felelőssé tette azt a modern írástudói irányzatot, mely a bajok okának kizárólag a környezetet tette meg, hogy ezzel elterelje a figyelmet az emberi lelkekhez irányuló keresztény küldetésről, a tanításról. Ez az írástudó irányzat módszeresen nyitvahagyta azt a kérdést, hogy a környezet mitől rossz. És kemény szavakkal felelőssé tette azt az egész világon elterjedt rossz lelkipásztori alapállást, mely első feladatának tette saját hatalmának biztosítását és ennek érdekében egyesek nem riadtak vissza a világi hatalom törvénytelenségeihez való asszisztálástól sem. Ez a lelkipásztori felfogás a világban sok helyen úgy megzavarta a jószándékú hivek erkölcsi érzékét, hogy nem tudtak különbséget tenni a jó és a rossz, az igaz és a hamis, a tisztességes és a tisztességtelen, egyszóval az

erény és a bűn között. Eltűnt az igazság tisztelete és a szeretet, helyettük az önzés, az erőszak és a hazugság vette át az uralmat a társadalmak fölött. Márton Áron a Krisztus által alapított Egyház evangelizációs küldetésének tudatában mondta ki, hogy az általános elpogányosodás ellen minden társadalmi réteghez és minden egyes ember lelkéhez szóló keresztény tanúságtétellel lehet felvenni a harcot. Ennek pedig természetfeletti értelme van, tehát nem lehet politikai feladat. « A világ lealjasodott szellemével egy emelkedett lelkületet kell szembe állítanunk. Vagyis: újból kereszténynek kell lennünk ízig, vérig, hogy emberekké nemesedjünk! » — ezekkel a szavakkal kívánt minden hívének és felekezeti, világnézeti hovatartozástól függetlenül minden embertársának boldog új esztendőt az 1947-es esztendőre Márton Áron. És ez is szokatlan volt még akkor, hogy egy püspök saját hívei mellett minden emberhez szóljon. Ezzel is a *Pacem in terris* enciklika előfutára volt.

Márton Áront egész életében az áldozatvállalással együttjáró példaadás jellemezte. Az előbbiből is bőven kijutott neki, volt amikor a világ kényszerítette rá. A negyvenes évek végétől súlyos méltánytalanságok érték. Hosszú ideig összesen csaknem két évtizedig tartott kereszthordozása, mely alatt börtönt, bányában végzett kényszermunkát, majd házi őrizetet viselt türelemmel. Helyzete csak a hatvanas évek végén rendeződhetett. Letartóztatásának valódi oka az állam számára egyoldalúan kedvező statutum, megegyezés kikényszerítése volt. Természetesen nem ez volt a hivatalos vád, hiszen erre nem lehet pert építeni. A koholt vád az volt, ami a szintén bebörtönzött Balogh Edgárék esetében is: azzal vádolták őket, hogy a háború végén szabadlábra helyezett kommunista politikai foglyokkal akarták kieszközölni, hogy Észak-Erdély maradjon Magyarországé. A kolozsvári magyar kommunisták esetében — akiknek a letartóztatásával a magyar nemzetiség kommunista vezetőit távolították el a közéletből — azt minősítették hazaárulásnak, hogy társaik szabadonbocsájtása érdekében kapcsolatba léptek Teleki Béláékkal, a katolikusoknak pedig azt rótták fel, hogy aláírták a garancialevelet.

Márton Áronnal került börtönbe Venczel József is, aki jó évtizeden keresztül közeli munkatársa volt. Ő megrokkant egészséggel ötvenkilenc éves korában halt meg, 1972-ben, és csak élete végén kaphatott szociológiai katedrát a kolozsvári egyetemen, pedig ő volt Erdély legnagyobb szociológusa. Önálló kötete (12) csak halála után nyolc évvel jelenhetett meg. A kolozsvári Házsongárdi temetőben, a magyar kultúra panteonjában Márton Áron adta meg neki a végtisztességet.

(12) Venczel József: *Az önismeret útján.* Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.

Márton Áron letartóztatása előtt titokban kinevezte az őt helyettesítő ordináriusokat arra az esetre, ha balsejtelmei beigazolódnának. Meghagyta, hogy minden ordinárius hivatalba lépésekor újabb ordináriust nevezzen ki úgy, hogy kettő legyen mindig készenlétben. A letartóztatás — 1949 június 21. — után Boga Alajos, Sándor Imre, majd Jakab Antal egyházjogtanár egymást követve vezették Márton Áron szellemében az egyházmegyét. Az előbbi kettő börtönben halt meg, az utóbbi több mint tizenhárom évet töltött kényszermunkán. Jakab Antal 1972-ben segédpüspök, 1980-ban pedig megyéspüspök lett. Az államnak 1952-re sikerült Gyulafehérvárra vinni az ő embereit. Céljuk a katolikus egyházmegyék Rómától való elhidegítése volt. A kispapok erre úgy segítettek püspökükön, hogy elhagyták a szemináriumot és csak Márton Áron kiszabadulása után tértek vissza. Közben még 1948-ban a konkordátum román részről történt egyoldalú felmondása után O'Hara nuncius számítva a bekövetkező eseményekre, a katolikus élet folytonosságának biztosítása érdekében titokban püspököket szentelt. A gyulafehérvári egyházmegye két püspököt kapott ekkor, Erőss Alfrédot, aki 1950-ben természetes halállal halt meg, és Maczalik Győzőt, aki 1952-ben áldozata lett az egyházüldözéseknek. (Ekkor lett püspök Boros Béla temesvári teológiai rektor aki tizennégy év börtön után ma káplánként működik Temesváron. Pacha Ágoston temesvári megyéspüspököt 1951-ben 85 éves korában tartóztatták le, börtönben halt meg. Scheffler János szatmári megyéspüspök 1952-ben halt meg börtönben). Márton Áron a börtönben semmi előnyt, vagy kedvezményt nem fogadott el fogolytársaitól. Iratlan törvény volt például a cellákban az, hogy a legújabb fogolyé a legrosszabb fekvőhely. Márton Áron fogolytársai — többségükben románok — tudva, hogy az új rab püspök, kivételt akartak tenni vele és a cellatakarítás alól is fel akarták menteni. Márton Áron ezt a kivételezést nem fogadta el és a legrosszabbnak tekintett ürülékes vödör melletti helyet foglalta el és a cellatakarításban is rendesen részt vett. Fogolytársait, akik köztörvényes bűnözők voltak, kivétel nélkül megáldotta. Tekintve, hogy az akkori börtönviszonyok között a rabok gyakran változtatták helyüket, Márton Áron rabtársai sok börtönben elterjesztették a mindenkitől elzárt püspök jó hírét. Így tudódhatott ki az is, hogy mégsem halt meg, ahogy azt a világ már hitte. 1952-ben Szalay Jeromos, mint vértanúhalált halt püspökről írt róla könyvet francia és magyar nyelven (13).

---

(13) Szalay Jeromos: *Vértanú püspök, vértanú népe.* Párizs, 1952. — Jeromos Szalay: *Vérités sur l'Europe centrale, Aaron Márton. Évêque de Transylvanie.* Paris, 1952.

1955 márciusában látva, hogy nem értek el semmi eredményt bebörtönzésével, hívei és a papság nem engedelmeskedik a joghatóság nélküli egyházmegyei vezetésnek, szabadlábra helyezték. Első intézkedése egy körlevél kiadása volt, melyben az összekuszálódott helyzetet egyértelművé téve megkezdte egyházmegyéjében a rend helyreállítását.

« Az egyházmegye vezetését 1955 március 25-én személyesen átvettem. Ezzel minden más tényleges vagy vélt joghatóság megszűnt. A joghatóság egyedül és kizárólag nálam van, azt közvetlenül én gyakorlom... A lelkipásztori munka jelenlegi két nagy akadályát, a bizalmatlanságot és a paphiányt ki kell küszöbölnünk, bármilyen áldozatok árán is. Ennek érdekében minden tisztelendő testvéremhez fordulok és mindenkitől fegyelmet és munkát kérek. Fegyelmet, melyet nem kell kikényszeríteni, mely az önfegyelem alapján működik. Akinek még most is magyarázni kell az intézkedéseket, vagy aki még ma is maga akarja meghatározni munkája körét, helyét, idejét, az nem érett meg sem az időre, sem Isten Országának szolgálatára... Eláradt a bűn, de túláradt a kegyelem... Soraink — fájdalom — nagymértékben megritkultak. Vállaljon tehát munkát mindegyikünk erején felül » — írta a szolgálatban mindig szívós és kitartó püspök helyzetelemző körlevelében hazatérése napján.

Ekkor még úgy tűnt, hogy végleg visszakapta szabadságát, de a következő évben az elkövetkező tizenegy évre újra fogságba került, melyet ezúttal háziőrizet formájában kellett elszenvednie. 1956 őszén mozgáskörét a püspöki hivatal és a tőszomszédságában lévő székesegyház területére szorították. Még a néhányszáz méterre lévő papneveldébe sem mehetett át. Őhozzá azonban be lehetett menni, látogatói gyakran voltak. Vasárnapokon gyakran misézett a székesegyházban és tizenegy évig tartó háziőrizete alatt csak itt bérmálhatott. De bérmálásra jelentkező zarándokcsoportok gyakran felkeresték. Ezekben az években tökéletesítette latintudását is arra az esetre készülve, ha kénytelen lenne Rómába távozni. De erre szerencsére nem került sor.

Az első hírt, mely arról szólt, hogy elhagyhatta püspöki rezidenciáját, 1967 szeptemberében közölte a katolikus sajtó. Ekkor a Curtea de Argesben 450 éves jubileumát ünneplő ortodox kolostor és kegyhely ünnepségein vett részt az ortodox egyház meghívására. Ide még hatósági felügyelettel utazhatott. Röviddel később Bukarestben találkozhatott König bíborossal. Ekkor oldották fel háziőrizetét. König bíborost az ortodox egyház hívta meg Romániába. Ő azzal a feltétellel fogadta el a meghívást, hogy találkozhat Márton Áronnal. Az ortodox egyház hívására Márton Áron azt felelte, hogy nem oldották fel a háziőrizetét, ezért nem tud menni. Erre meghívták a bukaresti kormányszervek.

Bukarestben Emil Bodnaras, a román államtanács első elnökhelyettese fogadta, és közölte vele, hogy attól a perctől szabad. Ekkor a következő párbeszéd alakult ki közöttük: M.Á.: « Milyen feltételekkel kapom vissza szabadságomat? » E.B.: « Nem kötjük feltételekhez, ismerjük önt és elfogadjuk olyannak, amilyen. » M.Á.: « Elmondhatom-e König bíborosnak is, hogy szabad vagyok? » E.B.: « Igen, beszélhet vele arról, amiről akar. »

Gyulafehérvárra visszatérve másnap átment a teológiára meglátogatni kispapjait. Itt éppen az Erdélyi Egyházirodalmi Iskola egyik előadása volt. A kispapok ötperces tapsviharral köszöntötték. Ekkor 1967 decemberében voltak olyan kispapok, akik a kántoriskolai — egyházi középiskolai, illetve kisszemináriumi — éveiket is beleszámítva már tíz éve éltek Gyulafehérváron, de ott, a papnevelde épületében még nem látták püspöküket. Csak hivatalában és székesegyházában lehetett találkozni vele, ahová mozgásszabadságát korlátozták. Ilyen körülmények között kormányozta szegény és hatalmas (14) egyházmegyéjét 1956 ősze és 1967 decembere között.

1968 elején Maurer, a magyar nemzetiséghez való lojalitásáról közismert román miniszterelnök látogatást tett a pápánál, aki « vendégével arról is elbeszélgetett, hogy milyen viszonyok között él Romániában a katolikus egyház » — olvashatjuk az Új Ember február 4-i számában. A magyar katolikus hetilap 1969 október 12-i számában közölte azt az egymondatos hírt is, hogy « Márton Áron gyulafehérvári püspök Rómába utazott, hogy részt vegyen a Püspöki Szinóduson. » Ezt megelőzően csak akkor járt Rómában, amikor a harmincas évek elején Mailáth püspököt elkísérte XI. Piushoz. Tehát harmincegy éve volt már erdélyi püspök, amikor apostolutódként első ízben az Örök Városba, Szent Péter utódához látogathatott.

Ettől kezdve teljes szabadságjogait visszakapva még több mint egy évtizedig szolgálhatta szeretett népét és megbizonyosodhatott a másnyelvűek, más vallásúak és más világnézetűek több évtizede tartó változatlan megbecsüléséről is. Egyháza és népe hűségében élt élete végéig.

« Pihenést nem ismerve, megrokkant egészséggel is a teljes kimerülésig kitartva vezette egyházmegyénket, intézte az ügyeket, járta az egyházközségeket, vigasztalta és bátorította a híveket, Istentől kapott igehirdető tehetségével megtalálta az utat mindenki értelméhez és szívéhez » — olvashatjuk a halála napján, 1980 szeptember 29-én kelt gyászjelentésben.

---

(14) Az egyházmegye területe 57.000 km².

Szent Mihály főangyal ünnepén, egyházmegyéje és egykori kolozsvári plébániája védőszentjének ünnepén — pontosan az egyházmegyei búcsúmise kezdetének percében! — halt meg, élete 85. és püspöksége 42. évében. Október 4-én a gyulafehérvári székesegyház és környéke megtelt az egyházmegye minden részéből és más vidékekről, Magyarországról is összesereglett gyászolókkal. Ott volt három ország hat katolikus püspöke és valamennyi erdélyi egyház képviselője, a magyar református, unitárius, evangélikus, a román ortodox és a német evangélikus egyházak püspökei, valamint a helyi izraelita felekezet képviselője. Fazekas János miniszter, az akkori román kormány tagja koszorút küldött. Márton Áron esetében ez a sokfelől megnyilvánuló rokonszenv többet jelentett a szokásos protokollnál. Ő igazi ökumenikus nyitottsággal közeledett már harminc évvel a zsinat előtt a más vallásúak és a nemhivők felé is a közös nevező megtalálásának érdekében. Tudta, hogy a katolicizmus csak mások sérelme nélkül, ugyanakkor önfeladás nélkül törekedhet egységre, egyetemességre.

Epilógus

Márton Áron a minőség növelésével az intézményes kereteket túlnövő és az intézményt megújítani tudó közösségeket szorgalmazott. Mivel az intézményt nem elvetendőnek, hanem megújítandónak tartotta, ezért olyan közösségek ezek, melyek az egyházi vezetéssel állandó dialógusban és egymással is állandó kapcsolatban vannak. Hogy a merev szerkezetet ne laza, egymással alig összefüggő közösségek hálózata váltsa fel, ezért a közösségi alapokat a meglévő plébániai keretekre helyezte. Az egyházi közösségek összefüggését, együttdolgozását az Erdélyi Római Katholikus Népszövetségen és az 1940-ben helyreállított Katholikus Státuson keresztül biztosította. Az egyéni és közösségi felelősség így emelkedett társadalmi felelősség szintjére. Még a hagyományos keretek szétesése előtt a világi hivek felelősségére is alapozott, az egyházmegye szervezetével összhangban lévő közösségi formákat hozott létre, ezért ott az egyház jóval kevesebb megrázkódtatással és veszteséggel vészelte át a kor adta változásokat. Olyan tudatos és a hitet megélni képes kereszténységet nevelt, akik az ötvenes évek szorításában, az intézményes formák erőszakos visszafejlesztése után sem vesztették el lábuk alól a talajt. Megélt keresztenységre való neveléssel biztosította a rábízott területen a kereszténység folytonosságát.

Népisége távol állt a « népegyház » (*Volkskirche*) néven ismert, tömegeket mozgató személytelen formáktól, megmoz-

dulásoktól, melynek üressége századunk második felében nyilvánvalóvá vált. Ez a tömegszellem csak közönséget adhat az Egyháznak, nem pedig közösséget. Népisége a népi energiák felszabadítására és minőséggé nemesítésére irányult, arra, ami a magyar kultúrában a század elejétől kezdődően a harmincas évekig forrt ki teljesen. Márton Áronnak a kulturális élettel és a szociológusokkal való kapcsolata volt az, ami még a « közösségi egyház » (*Gemeindekirche*) fogalmának megszületése előtt megérlelte benne az egyházi közösségek fontos voltát. Ehhez saját népi származása mellett a szülőföldjén bekövetkezett történelmi változás, a történelmi folytonosság megszakadása, népének nyelvi és vallási kisebbségbe kerülése jelentette a legnagyobb ösztönzést. A tömegszellem személyiséget és erkölcsöt korlátozó hatásával a közösségi szellem tudatosságát és felelősségét állította szembe. Ennek a háborús helyzetben is és az után is kitűnt a nagy jelentősége: az erdélyi társadalom nem bizonyult felelőtlenül irányítható tömegnek, mert egységes közösséggé vált. Az egyéni lelkiismeretre és felelősségtudatra építette társadalomfelfogását, mert ez a feltétele a másokért élésnek és annak is, hogy a család, mint legelemibb és Istentől rendelt közösség, szervesen és tudatosan a társadalomba ágyazódjék. Az önzetlen, önérvényesítéstől szabad személy pedig a kegyelem egyetlen befogadója lehet.

Szoros és elszakíthatatlan egységben élt mindig népével, mely ma is mindenét odaadná érte, szülőföldjével, ahol szentként tisztelik és egyházával, melynek ő adta oda mindenét — odaadta feltétlen és hitvalló hűségét, mert azt követelte az idők szava, odaadta szabadságát, amikor ártatlanul korlátozták azt, és odaadta, de el nem veszítette a becsületét, amikor ártatlanul megrágalmazták hűsége miatt. Baráti kapcsolatai a legkülönfélébb életvitelű és világnézetű emberekkel kötötték össze. Ilyen barátja volt Tamási Áron, aki nem sokra tartotta az egyházi előírásokat. Vagy a « zsögödi medve », Nagy Imre festőművész, aki egyszer öregkorában meglátogatta őt Gyulafehérváron, felkapta az ősz püspököt, szaladt vele néhány métert, hogy ezután megjegyezze: « látod, még mindig erős vagyok. » Erről a Nagy Imréről mondta egyszer Tamási Áron, hogy az ő természete nem mászott ki a természetből. És halálakor róla mondta Márton Áron, hogy « Nagy Imre nem volt az az ember, aki könyékig mártja a kezét a szenteltvízbe, de lelke mélyén mélységes hit és meggyőződés élt. » Vagy említhetjük a katolikusnak született, kommunistává lett és unitárius szimpátiáig eljutó Balogh Edgárt, akit lábtörése idején meglátogatott betegágyánál. Félretett minden világnézeti különbséget és ő maga is betegen, öregen megtisztelte a kolozsvári Rákóczi úti házat.

Ezután Balogh Edgár dedikálva elküldte minden könyvét Márton Áronnak, ő pedig viszonzásképpen szentbeszédeinek sokszorosított szövegét küldte el Balogh Edgárnak, aki ezt ma is féltve őrzi. De akik csak egyszer találkoztak vele, azoknak is meghatározó élménnyé tudott lenni. Keresztury Dezső őt nevezi legszebb erdélyi élményének, vagy Illyés Gyula emberkatedrálisnak nevezte valahol. Más felekezetűek és más világnézetűek sora tartja őt Erdély eszázadi legnagyobbjának. Öreg, fejkendős evangélikus vallású néni valahol az Erdővidéken emlegeti meghatva, mert egyszer negyvenöt évvel ezelőtt látta messziről. Ismeretlen — a szó legteljesebb értelmében ismeretlen, mert semmit nem tudunk róluk — messziről jött csángók imádkoznak sírjánál, ha éppen nyitva találják a székesegyház kriptáját. Távolról jött, ki tudja milyen vallású látogatók, turisták nézegetik a Szent István által alapított, Hunyadi János, Fráter György, Bocskai István, Bethlen Gábor és a két Rákóczi György csontjait befogadó székesegyházat — azért is, mert itt volt püspök Márton Áron. Pápák sora látja benne a hűség és az önzetlen szolgálat megtestesítőjét. Moses Rosen főrabbi, a romániai zsidó közösség vezetője hívei nevében emlékezik rá hálával a deportálások 40. évfordulóján, amiről a napilapok is tudósítottak.

Márton Áron emléke elevenen és tisztán él ma is a világban, — hiszen az egész világé ő. Emberi és keresztény örökségünk emlékét ápolni, életünkbe építeni a tanítását, de kötelességünk a lelkiismeretet ébresztő nagyságok mellett őt is példának állítani, amikor a világnak erre van szüksége.